

DİLİMİZDE DİNİ İNANÇ İFADE EDEN BAZI KAVRAMLAR

Yrd.Doç.Dr. Faruk KARACA*

İnancın son derece mücerret bir mefhum olması, onun dil ile ifade edilmesini zorlaştırmakta, bunun sonucunda insanlar çoğu zaman inançlarını ifade edecek kelime bulmakta zorlanmaktadır. Aynı zamanda metafizik boyutlu olduklarından dini inançların ifade edilmesi ise daha da zor bir görünüm arz etmektedir. Diğer dillerde olduğu gibi dilimizde de dini inanç ifade eden birden çok kavram olduğu gibi, tam olarak inanç ifade etmeyen ancak dini inanç ifade eden kavramlarla yakından alakalı olan bazı kavramlar bulunmaktadır. Birbirlerini tam olarak karşılamayan bu kavramlar, çoğunlukla birbirlerinin yerine kullandıklarından bir tür kavram karmaşası ve yanlış anlaşılmalara meydana gelebilmektedir. Bu çalışmada dilimizde dini inanç ifade eden ve sıklıkla kullanılan bazı kavramların, lügat ve istilahi mânaları (teolojik literatüre göre) tespit edilerek, bu kavramların birbirleri ile olan ilişkileri içlem ve kaplamaları açısından din psikolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle şunu söylemek gerekir ki dilimizde dini inanç ifade eden kavramların büyük çoğunluğu Arapça kökenlidir. İslâm dininin teşekkülünde Allah tarafından seçilen dilin Arapça olması ve kültürümüzün oluşmasında temel yapı taşlarından birisini İslâm dininin oluşturması, Arapça'da dini inanç ifade eden kavramların çoğunun dilimize olduğu gibi geçmesi neticesini doğurmuştur. Bu durum dilimizde bu konuda yaşanan kavram kargaşasının nedenini de bir dereceye kadar açıklar görünmektedir.

Dilimizde dini inanç ifade eden kavramların başında hiç şüphesiz teslimiyet kavramı gelmektedir. Zira bu kavram

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dın Psikolojisi Anabilim Dalı Başkanı

müstakil olarak bir dinin adı olabilecek kadar geniş bir mâna ifade etmektedir. Nitekim bu kavramın İslâm dinine isim olması, bu dini insanlığa gönderen Allah Teâla'nın bizzat kendi tercihidir¹.

İslâm kavramı lügatte, itaat etmek, boyun eğmek ve Allah'ın varlığına inanmanın yanında, sulhe girmek, halis ve samimi olmak, selem alış verişi yapmak², ödemek, vermek, düşmandan yardımı kesmek, tehlikeye atmak, içinde bulunulan durumu terketmek, tam olarak korumak gibi anlamlara gelmektedir³. İslâm kavramıyla ilgili olarak çeşitli istilâhî tariflerin bazıları şunlardır:

"İslâm; itaati izhar ve şeriatî yaşayarak göstermek, Nebi (a.s.)'in getirdiklerine taraftar olmaktır"⁴. "İslâm; Allah'ın birliğini kabul etmek, yalnız ona itaat ve teslimiyet göstermek, gönlü ondan başka her şeyden arıtmak ve Allah katından gelen dinî esaslara inanmaktır"⁵. "İslâm; Resul (a.s.)'in getirdiklerine itaat ve kabulü yaşayarak ortaya koymaktır"⁶. "İslâm iradeyi

¹ Bk. Âli İmran, 3/19; 85; . Mâide,5/3.

² Selem alış verişi, para peşin mal veya hizmetin veresiye olduğu alışverişidir.

³ Bk. Cevherî, İsmail b. Hammad, **es-Sihah**, Tah. Ahmet Abdülğafur Attar, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Mısır, C.V, s. 1950-1953; Ragıb el-İsbahani, **el-Müfredât**, İstanbul 1986, s. 350; İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed, **Lisanu'l-Arab**, Daru Sadir, Beyrut 1968, C.XII, s. 289-301; Heyet, **Mu'cemu Elfâzi'l-Kur'anî'l-Kerim**, Matbaatu's-Sakafiyye, 2.Baskı,1970, C.I, s. 607-613; Bulut, Ahmet, **"İslâm"**, Din Öğretimi Dergisi, MEB Yayınları, Ankara 1992, sayı:32, s.48; Tabbara, A. Afif, **Ruhu'd-Dini'l-İslâmî**, Daru'l-İlm, 27. Baskı, Beyrut 1988, s. 13; Yazır, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşiyat, İstanbul 1979, C.I, s. 468.

⁴ Bk. İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, C.XII, s.293.

⁵ Bk. Tabbara, Ruhu'd-Dini'l-İslami s. 14.

⁶ Krş. Cürcanı, S. Şerif, **Ta'rifât**, Matbaatü'l-Vehbiyyât, Kahire 1866, s. 14.

terk, inkiyat ve teslim olmak demektir. Kişinin Rabbine teslim olduğu ve emrine itaat ettiği her eylem İslâm'dır"⁶.

Kur'an-ı Kerimde geçen teslimiyet kavramına müfessirler tarafından verilen mânalar da kavramın lûgat ve ıstılahî mânaları paralelindedir. Zira bu kavrama müfessirler tarafından; "nefsini ve tüm benliğini Allah'a teslim etmek"⁷, "itaat etmek"⁸, "inkiyad etmek ve boyun eğmek"⁹, "tefviz-i umur etmek"¹⁰, "takdir olunan herşeyi hiçbir şüpheye girmeden kabullenip razı olmak"¹¹, "ihlasla Allah'a yönelmek"¹², "Allah'ın emirlerine inkiyat edip onları hemen benimsemek, içe sindirmek ve kendini Allah'a adamak"¹³ gibi derüni mânalar verilmiştir.

Teslimiyet kavramına atfedilen mânaları toplu olarak değerlendirdiğimizde, bu kavramın hem iç güdümlü hem de dış

⁶ Bk. Bakıllanı, Muhammed b. Tayyib, *Kitab et-Temhîd*, Matbaatü'l-Cenne, Kahire 1947, s. 347.

⁷ Bk. Neseî, Ahmed İbn Mahmud, *Tefsiru'n-Neseî*, Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, Beyrut 1988, C.I, s. 234; Kutup, Seyyid, *Fi Zilalî'l-Kur'an*, Ter. M. Emin Savaş-İ.Hakkı Şengüler-Bekir Karlığa, Hikmet Yayınları, İstanbul, C.VIII, s. 52, C.IX, s. 226, C.X, s. 286.

⁸ Bk. Yazır, Hak Dini, C.I, s. 495; Neseî, Tefsiru'n-Neseî, C.I, s. 75-76; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 1985-88, C. XI, s. 6144.

⁹ Bk. Neseî, Tefsiru'n-Neseî, C.I, s. 234; Bursevi, İ. Hakkı, Tefsiru Ruhu'l-Beyan, Dersaadet, İstanbul 1911, C.I, s. 236; Alüsi, Seyyid Mahmud, Ruhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azimve's-Seb'ul-Mesâni, Dar-u İhyai't-Turasi'l-Arabi, 4. Baskı, Beyrut 1985, C.II, s. 385, 391, C.V, s. 71, C.VII, s. 58.

¹⁰ Alüsi, Ruhu'l-Meâni, C.XXI, s. 95.

¹¹ Alüsi, Ruhu'l-Meâni, C.VIII, s.71; Neseî, Tefsiru'n-Neseî, C.I, s.234.

¹² Bk. Neseî, Tefsiru'n-Neseî, C.I, s.75-76; Bursevi, Ruhu'l-Beyan, C.II, s. 292,462, C.IV, s. 76; Alüsi, Ruhu'l-Meâni, C.II, s. 385, C.III, s.107, C.IV, s. 18, C.V, s. 154; Yazır, Hak Dini, C.III, s. 1890, C.V, s. 3404.

¹³ Bk. Neseî, Tefsiru'n-Neseî, C.I, s.75-76; Bursevi, Ruhu'l-Beyan, C.II, s. 292, C.IV, s. 76.

güdümlü dini inancı¹⁴, yani dini inancın derûni boyutu ile dışa yansıyan boyutunu aynı anda ifade edebilecek bir genişlikte kullanıldığını görmekteyiz. Hanefî mezhebinin kurucusu İmam-ı Azam'ın bu kavrama yüklediği istihali manâ da aynı doğrultudadır. Şöyleki o, İslâm'ı, "Allah Teâlanın emirlerine (bütün iç alemiyle) teslim olmak, (zahiren de onlara) boyun eğmek, yani onların icaplarını yapmak¹⁵" şeklinde tanımlamaktadır. Buna göre İslâm kavramı iki mânâyı kapsamaktadır. Bunlardan birincisi iç âlemde meydana gelen bağlılık ve teslimiyet, ikincisi de müslümanca muamele görmek için iç âlemdekilerin dışa yansımaları ya da sadece zahiren bağlılık ve teslimiyettir.

İslâm kavramından daha çok iç âlemde meydana gelen bağlılık ve teslimiyet anlaşılırsa da, bu kavramın zaman zaman dış güdümlü bir dini inancı yansıtabilecek şekilde kullanıldığı da olmuştur. Nitekim Hucûrat Süresinin 14. âyetinde kullanılan teslimiyet kavramı bu mânadadır. Şöyle ki; "Bedeviler imân ettik dediler. Deki siz imân etmediniz. Ancak biz müslüman gözüktük deyin. Çünkü imân henüz kalbinize girmemiştir"¹⁶ âyetindeki teslimiyet kavramı, özellikle resmen inanış bildirisinde kullanılan "teslim oldum" mânasındadır. Yani burada İslâm camiasına katılan herkeste kelimenin tam anlamıyla imânın bulunup bulunmayacağını kesin olmadığı

¹⁴ İç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık kavramları hakkında geniş bilgi için bk. Hoge, Dean, "A Validated Intrinsic Religious Motivation Scale", Journal for the Scientific Study of Religion, 1972, vol. 11, s. 369-376; Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993, s. 76-78; Paloutzian, Raymond F., *Invitation to the Psychology of Religion*, Allyn and Bacon, Second Edition, 1996, s. 201-206, 211-212; Hood, R.W./Spilka, B./Hunsberger, B./Gorsuch, R., *The Psychology of Religion*, The Guilford Press, Second Edition, New York 1996, s.10; Biet-Hallahmi, B./Argyle, M., *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*, Rouldege, London 1997; Wulf, David M., *Psychology of Religion*, John Wiley and Sons, Inc, Second Edition, New York, 1997, s. 591-592.

¹⁵ Bk. İmamı Azam, *Fıkıh-ı Ekber*, Ter. Hasan Basri Cantay, D.İ.B Yayınları, Ankara 1986, s. 13.

¹⁶ Bk. Hucurat, 49/14.

anlatılmak istenmektedir¹⁷. Nitekim meşhur Cibril hadisinde Hz Peygamber de İslâm için bu mânaya daha yakın bir tarif vermiştir. Şöyleki o İslâm hakkında soru soranlara; "İslâm, Allah'a kulluk etmeniz, Ona hiçbir şeyi ortak koşmamanız, emrolunan namazı kılmanız, zekatı vermeniz, Ramazan orucunu tutmanız ve imkan varsa hacctmenizdir"¹⁸ cevabını vermiştir. Buna göre, Allah'ın birliği ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine şahadet ve belirtilen diğer şart ve dini görevlerin, İslâm'ın resmi ve zahiri şartları olduğunu söylemek mümkündür. Zira mevzubahis şartları yerine getiren kimseler, bu suretle resmen müslüman camiasının bir üyesi olarak kabul edilmektedir. Nitekim burada Hz. Peygamber tarafından verilen tarif de İslâm'ın derinlemesine bir tarifi değil, daha ziyade dış güdümlü dindarlığı vurgulayan yani zahiri yönü daha ağır basan bir tariftir¹⁹. Teslimiyet kavramının derüni dindarlığı ifade eden boyutuna, belki aynı hadiste Hz Peygamberin "ihsân" için verdiği tarif daha yakındır. Şöyleki o, "ihsân"ı eksiksiz bir müslüman olmak, insanın Allah'ı görüyormuş gibi ona kulluk etmesi olarak tanımlamıştır. Kur'an-ı Kerimde de teslimiyet kavramı ile "ihsân" kavramları zaman zaman aynı mânada kullanılmıştır. Mesela "...kim yüzünü Allah'a teslim ederse, o muhsindir, onun ecri Rabbi katındadır"²⁰ ayetinde "ihsân" kavramı ile teslimiyet kavramı aynı mânada kullanılmıştır. Nisa suresi 125. ayette de "ihsân" kavramı teslimiyet kavramına sıfat yapılarak, teslimiyet kavramından sanki daha çok "derüni dini inanç"ın anlaşılması gerektiği anlatılmak istenmiştir. Yine Kur'an-ı Kerimde teslimiyet kavramının derüni dini inancı ifade ettiği yerlerin bazılarında ihsân kavramıyla beraber kullanılmasına da zaman zaman rastlamak mümkündür²¹.

¹⁷ Krş. İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, Ter. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1991, s. 252.

¹⁸ Bk. Buhari, Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, Mektabetül-İslamiyye, İstanbul, İman, 27.

¹⁹ Krş. İzutsu, Toshihiko, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1984, s. 76.

²⁰ Bk. Bakara, 2/112.

²¹ Bk. Lokman, 31/22; Nisa, 4/125

Lokman suresi 22 ayette geçen teslimiyet kavramı ile dinin psikolojik tanımı arasındaki paralellik de dikkat çekicidir. Zira psikolojik olarak ferдин inandığı varlıkla (Kutsalla) kurmuş olduğu ilişki şeklinde tanımlanan din²², burada teslimiyet kavramıyla ifade edilmekte ve Kutsalla bu şekilde bir ilişkinin her açıdan sahibine bir tür güç kaynağı gibi hizmet edeceği vurgulanmaktadır.

Teslimiyet kavramı Kur'an'da bütün mahlukatı içine alabilecek derecede geniş mânalarda da kullanılmıştır. Mesela "Göklerde ve yerdekiler ister istemez ona teslim oldukları halde, Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar"²³ ayetindeki teslimiyet kavramı, insan haricindeki mahlukatı da şümulü içine alması ve zorunlu bir boyun eğmeyi ifade etmesinden dolayı oldukça geniş bir mâna ifade etmektedir.

Bu bağlamda şunu da ilave etmek gerekir ki her ne kadar aynı mânada kullanılıyor olsalar da "İslâm" (din ismi olarak) ve "teslimiyet" kavramları arasında bir içlem-kaplam farkı olduğunu söylemek mümkündür. Şöyleki teslimiyet kavramı, daha önce ifade ettiğimiz gibi "gönülden bağlanma" yanında bunun tam zıddı "gerçekte inanmadığı halde inanıyor gibi gözükme"yi de ifade etmektedir. İslâm ve buna bağlı olarak "müslüman" kavramları ise gönülden bağlanma anlamındaki teslimiyeti içermesinin yanında, bu inancın gerekleri olan kulluk görevlerini yerine getirmeyi de ifade etmektedir. Buna göre İslâm kavramı, teslimiyet kavramından farklı olarak dini pratikleri de içine alan bir genişlikte kullanılmaktadır. Zira müslüman sıfatı daha çok inanç-amel bütünlüğü içinde olanlara lâyük görülmektedir. Ancak inanmadıkları halde inanıyor gibi görünenler için olduğu gibi, inandıkları halde kulluk görevlerini yerine getirmede ihmalkâr davrananlar için de aynı sıfatın kullanılması, İslâm kavramından dini pratikler

²² Krş. Yavuz, Kerim, "Din Psikolojisinin Araştırma Alanları", Atatürk Üni. İ.F.D., Erzurum 1982, sayı:5, s. 87; Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 70; Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1993, s. 87., Din Psikolojisi, s. 87; Yaparel. Recep, *Dua: Psikolojik Bir Yaklaşım*, İzmir 1995, s.6.

²³ Bk. Ali İmrân, 3/83.

olmaksızın sadece dini inancın anlaşılabilirliğini de ortaya koymaktadır. Ancak buradaki dini inancı, teslimiyet kavramının ifade ettiği dış güdümlü dini inançtan ziyade fazla derüni olmayan iç güdümlü bir dini inanç olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü inandıkları halde kulluk görevlerini yerine getirmeyen insanlar, çoğu zaman bu durumlarından dolayı bir eziklik hissetmektedirler.

Dilimizde dini inanç ifade edip teslimiyet kavramıyla yakın ilişkili olan diğer bazı kavramlar; imân, ihlas, tevekkül, tefviz, rıza ve dua kavramlarıdır. Şimdi bunları teslimiyet kavramıyla olan ilişkileri açısından inceleyelim.

İmân ve Teslimiyet

İmân kelimesi Arapça'da "emn" veya "emân" kelimesinden türetilmiş olup lügatte emin olmak ve tasdik etmek mânalarına gelmektedir²⁴. İstılahta ise imân, vicdanî bir aksiyon olarak insanın Allah'a ve koyduğu kanunlara kendi ihtiyariyle kalpten ve yürekten tam bir teslimiyetle boyun eğmesini ifade etmektedir²⁵. Bu tarife göre imân, teslimiyet kavramıyla hemen hemen aynı mânaya gelmektedir. Fakat imân ile İslâm kavramlarının ayrı mânaya gelip gelmeyeceği, yani bu iki kavramın birbirlerinin yerine kullanılıp kullanılmayacağı ve hangisinin daha geniş bir anlam içerdiği meselesi öteden beri tartışılmış konulardan biri olmuştur.

İmân ile İslâm kavramlarının ayrı mânaya gelemeyeceğini iddia edenlerin en önemli delillerinden birisi yukarıda temas ettiğimiz Hucûrat suresinin 14. ayetidir. Şöyleki orada İslâm zahiri mânada teslimiyetin arzı, imân ise gerçek teslimiyet olarak ortaya konmaktadır²⁶. Bunun haricinde yine Hz.

²⁴ Bk. İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, C.XIII, s. 21; Mu'cemu elfâz, C.I, 55; Cevherî, Sıhah, C.V, s. 2071; Cürcanî, Ta'rifat, s. 27.

²⁵ Akseki, A. Hamdi, *İslâm Fıtrî, Tabîî ve Umumî Bir Dindir*, Neşre Haz. Hasan Tahsin Feyizli, Nur Yayınları, Ankara 1981, s. 15.

²⁶ Bu konuda geniş bilgi için bk. Akseki, İslam, s. 69; Gazalî, Ebu Hamid, *İhya-u Ulumi'd-Dîn*, Ter. Mehmed A. Müftüoğlu, Pırlanta Yayınları, İstanbul, C.I, s. 346-347.

Peygamberin Cibril hadisinde imân ile İslâm'ı birbirinden ayırarak farklı tarifler vermesi de bu görüşü savunanların delillerindedir²⁷. Ancak bütün bu tartışmalara rağmen, imân ile İslâm kavramlarının Kur'an-ı Kerimde müteratif olarak kullanıldığı yerler bulunmaktadır ve bundan olsa gerek günlük dilde bu kavramların birbirlerinin yerine oldukça sık kullanılmaktadır. Mesela Hz. Musa'nın kavmine, "*By kavmin! Siz gerçekten Allah'a imân etmiş ve Onun birliğine ihlas ile teslim olmuş müslümanlardansanız, artık Allah'a tevekkül edin*"²⁸ diye buyurduğu ayet, bu bağlamda delil olarak kullanılan ayetlerden birisidir. Şöyleki, ayette geçen "imân ettinizse" mânasına gelen "âmentüm" tabiri ile "ihlas ile teslim olmuş müslümanlardansanız" mânasını ifade eden "müslimin" tabiri aynı mânaya gelmektedir²⁹. Yine; "*Allah katında gerçek din İslâm'dır*"³⁰ ve "*Kim İslâm'dan başka din ararsa ondan bu din asla kabul olunmaz*"³¹ ayetleri de bu konuda delil olarak kullanılmaktadır. Mesela Fahreddin Razi'ye göre bu ayetler, Allah katında makbul olan dinin sadece İslâm olduğunu göstermektedir. Zira eğer imân, İslâm'dan başka bir şey olsaydı, imânın Allah katında makbul bir din olmaması gerekirdi ki, durumun böyle olmadığına bir şüphe yoktur³².

Üzerinde tartışılan başka bir konu da bu iki kavramdan hangisinin mânaca daha geniş olduğu meselesidir³³. Ehl-i Sünnetin bu konudaki görüşü, İslâm kavramının daha genel bir kavram olduğu doğrultusundadır. Şöyleki, her müslüman zorunlu olarak mümindir. Çünkü imân olmadan hiç kimse müslüman olamaz. Fakat daha önce değindiğimiz gibi inanan

²⁷ Bk. Gazah, İhya, C. I, s. 347.

²⁸ Bk. Yunus, 10/84.

²⁹ Bk. Gazali, İhya, C.I, s. 345-346.

³⁰ Bk. Ali İmran, 3/19.

³¹ Bk. Âli İmran, 3/85.

³² Bk. Razi, Fahreddin, *Tefsir-i Kebîr*, Ter. Suat Yıldırım-Sadık Kılıç-Lütfullah Cebeci-C. Sadık Doğru, Akçağ Yayınları, Ankara 1989-93, C.VI, s. 213.

³³ Geniş bilgi için bk. İzutsu, İslâm Düşüncesinde, s. 75-105; İbn Teymiyye, *İman Üzerine*, Ter. Salih Uçan, Pınar Yayınları, İstanbul 1985, s. 31-51.

herkes ibadet görevlerini yerine getirmede müddetçe müslüman sıfatına layık görülmemektedir³⁴. Burada İslâm kavramının ifade ettiği mânaya kazandırılan genişlik dini pratiklerdir. Zira tasdik ve kabulden ibaret olan imân sadece zihinsel bir süreçtir. Ancak teslimiyet, belli bir mahal ile sınırlı olmayıp vücut organlarının tamamının iştirakiyle yaşanan bir hali ifade etmektedir. Ayrıca inanmadıkları halde inanıyor gibi görünen münafıkların da dil bakımından müslüman olarak nitelendirilmeleri, İslâm kavramının imân kavramından daha geniş bir anlamda kullanıldığını gösteren diğer bir durum olarak mütalaa edilmektedir³⁵.

Netice olarak bu iki kavram günlük dilde birbirlerine çok yakın hatta özdeş olarak kullanılmaktadır. Aralarında lügat ve kavramsal açıdan bir takım farklılıklar varsa da birisinin ötekisinden bağımsız olarak varolabileceğini düşünmek hayli zordur³⁶. Zira dini pratikler mutlaka bir inanç temelinde bağlı oldukları gibi, inanan ile inanılan arasında zihinsel bir ilişki olan imân da mutlaka bir şekilde kendisini deşifre edecektir. Nitekim imân semantik yapısında önemli bir teslimiyet ögesi barındırmaktadır. Zira Kutsala imân etmiş olan, zımnen onun emir ve yasaklarına teslim olmuş demektir. Ancak bütün bunlarla birlikte İslâm kavramının, bünyesinde aynı anda hem iç güdümlü hem de dış güdümlü bir dini inancı barındırdığı, yani dinin derüni boyutunu ile dışa yansıyan boyutunu aynı anda ifade ettiği ve dini pratikleri de muhtevisi oluşu için imân kavramından daha genel bir kavram olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca iman kavramı yerine kullanılan diğer bir kavram olan "itikat" kavramı da lügat mânası itibarıyla iman kavramıyla hemen hemen aynı mânaya gelmektedir³⁷. Ancak günlük dilde

³⁴ Bk. İzutsu, İslam Düşüncesinde, s. 81; Eş'ari, Ali b. İsmail, *el İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Dar-u İbn Zeydun, Beyrut, s. 10.

³⁵ Krş. İzutsu, Toshihiko, İslam Düşüncesinde, s. 87.

³⁶ Krş. Taftazani, *Şerhu'l-Akâid*, Ter. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1991, s. 450-553

³⁷ Bk. Mu'cemu elfâz, C. II, s. 232.

çoğu zaman iç güdümlü dinî inanç mânasında kullanılan "itikât" kavramının, bu mânaya ilave olarak "herhangi bir şeye inanmak" mânasını da ihtiva ettiği için, anlam itibarıyla iman kavramından daha geniş olduğunu söylenebilir. Zira iman kavramı, daha çok tahkiki mümkün olmayan inançlar için kullanılmaktadır.³⁸

İhlas ve Teslimiyet

İhlas lügatte; saf, karışksız olmak, vasıl olmak, kurtulmak, pişirmek ve tahsis etmek mânalarına gelmektedir.³⁹ İstilahta ise; kalbin, saflığının bozulmaması için bütün bulanık ve karışık işlerden ve kendisini bozabileceği düşünülen şeylerden beri olmasını ifade eden ihlas kavramıyla ilgili olarak özellikle tasavvuf literatüründe pekçok tanım yapılmıştır. Bunların bazıları şöyledir:

"İhlas, amelleri âfetlerden, ahlâkı dağınıkluktan, halleri başka şeylere iltifat etmekten ve nefisleri Allah'ın dışındaki her şeyden tasfiye etmektir"⁴⁰. "İhlas, Allah Teâlâ ile kulu arasında bulunan bir sırdır. Melek bilmez ki sevabını yaza, şeytan bilmez ki ifsad ede, hevâ ve heves bilmez ki onu sapıtı"⁴¹. "İhlas, itaat ve ibadetle sırf Allah Teâlâyı murat etmektir"⁴².

Bu özellikleriyle ihlas, bizzat Allah Teâlâ tarafından emredilmiştir. "*Onlar dini ancak ve ancak Allah'a halis kılarak ibadet etmekten başka birşeyle emrolunmadılar*"⁴³ ayeti ihlas hakkındaki ayetlerden sadece biridir. Hz. Muhammed de "...Ya Rabbi! Beni ve ehlimi her zaman dünyada ve ahirette sana

³⁸ Krş. Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 156-157

³⁹ Bk. İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, C.V, s. 26-27; Cevherî, Sıhah, C.III, s. 1037; Mu'cemu'lfâz, C. I, s. 363.

⁴⁰ Bk. Bursevî, Ruh'u'l-Beyân, C.VI, s. 33-34.

⁴¹ Bk. Cürcanî, Ta'rifât, s. 7; Kuşeyrî, Abdulkerim, ***Kuşeyri Risalesi***, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1978, s.308.

⁴² Bk. Kuşeyrî, Risale, s. 306.

⁴³ Bk. Beyyine, 93/5.

karşı ihlaslı yap... "44 diye duada bulunarak ihlase verdiği öneme dikkat çekmiştir.

İhlas kavramı ile teslimiyet kavramı şu noktada birleşmektedirler. Teslimiyet de kayıtsız ve şartsız olarak Tanrıyadır. İhlas da bütün diğer şeylerin ortadan kaldırılmasıyla ancak ve ancak Tanrıya kulluk etmeyi ifade etmektedir. Şöyleki, insanın bilerek ve isteyerek kendisini Allah'ın iradesine içtenlikle teslim etmesi sonucu meydana gelen teslimiyetten⁴⁵ sonra, teslim olduğu varlığa karşı yapmış olduğu ibadetlerde başka şeylere tevessül etmesi mümkün değildir. Yani gerçek mânada teslimiyet, ihlasın oluşmasında başlıca âmildir. Zaten ihlasta da bir mânada teslimiyet vardır. Şöyleki dinini yalnızca Tanrıya has kılan insan, zaten Ona teslim olmuş, Onun iradesini bütün içtenliği ile kabullenmiş demektir. Buna göre ihlaslı insan, artık Onun emrettiği bütün şeyleri seve seve yapacak, başına hoşlanmadığı şeyler dahi gelse hoşnutlukla karşılamaya çalışacaktır.

Tevekkül ve Teslimiyet

Tevekkül lügatte, teslim olmak, itimat etmek, güvenmek gibi mânalara gelmektedir⁴⁶. İstilahî olarak tevekkülün de bilhassa mutasavvıflar tarafından pekçok tarifi yapılmıştır. Konumuzla olan ilgileri açısından şu tarifler dikkat çekicidir:

"Tevekkül, kaza ve kaderin hükmüne kayıtsız ve şartsız teslim olmaktır"⁴⁷. "Tevekkül, kulun kendisini Allah Teâlânın iradesine salıvermesi, yani mutlak surette ilâhi iradeye teslim olmasıdır"⁴⁸. "Tevekkül, şek ve şüpheyi terketmek, Malikü'l-

⁴⁴ Bk. Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani, **Sünen**, Müessesetü'l Kütübi's -Sikafiyye, Beyrut 1988, Vitr, 25.

⁴⁵ Krş. İzutsu, Toshihiko, **Kurân'da Allah ve İnsan**, Çev. Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara, s. 188

⁴⁶ Bk. İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, C.XI, s. 736; Cevheri, Sıhah, C.V, s. 1845; Mu'cemu elfaz, C. II, s. 879.

⁴⁷ Bk. Kuşeyri, Risale, s. 261.

⁴⁸ Bk. Kuşeyri, Risale, s. 260

Mülk olan Cenab-ı Hakka mutlak olarak teslimiyet göstermektir"⁴⁹.

Kur'an'da tevekkülden bahsedilirken onun imân ile birlikte zikredilmesi dikkat çekicidir. Mesela: "*Eğer inanıyorsanız Allah'a tevekkül ediniz*"⁵⁰ ayetinde tevekkül, imânın hakikati olarak ortaya konmuştur⁵¹.

Tevekkül ve teslimiyet kavramları arasındaki yakın ilişki, tevekkül kavramının lügat mânasında bile ortaya çıkmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi tevekkül etmek, teslim olmak demektir. İstilahî tariflerden de teslimiyet-tevekkül ilişkisi açık olarak görülmektedir. Şöyleki, kulun ilâhî iradeye kayıtsız şartsız teslim olması demek olan tevekkül, teslimiyet kavramının iç güdümlü dindarlığı ifade eden boyutuyla tamamen örtüşmektedir. Fakat özellikle tasavvuf literatüründe tevekkül daha çok kullanılmış, teslimiyet daha ziyade tevekkül içerisinde işlenmiştir. Öyleki teslimiyet, tevekkülün bir derecesi olarak da telakki edilerek mütevekkilin; tevekkül, teslim ve tefvizden oluşan üç derecesi olduğu kabul edilmiştir⁵². Fakat şu da unutulmamalıdır ki, tevekkül halî teslimiyetten sonra oluşan bir durumdur⁵³. Zira insan, ancak bir otoriteye bütün kalbiyle bağlanıp teslim olduktan sonra, bütün işlerini ona havale edebilir.

Tefvîz ve Teslîmiyet

Tefvîz kavramı günlük dilde fazla kullanılmamasına rağmen tasavvuf literatüründe sıklıkla kullanılmakta ve teslimiyet kavramıyla çoğu noktalarda paralellik arz etmektedir. Şöyleki lügatte, tasarruf ve iradeyi başkalarına vermek

⁴⁹ Bk. Kuşeyrı, Risale, s. 264.

⁵⁰ Bk. Maide, 5/23.

⁵¹ Krş. Sülemlü, Ebu Abdurrahman, ***Sülemlü'nün Risaleleri, Tasavvufun Ana İlkeleri***, Çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981, s. 87; Tabbara, Ruhu'd-Dini'l-İslâmi, s. 212.

⁵² Bk. Kuşeyrı, Risale, s. 261.

⁵³ Krş. Gazalî, Ebu Hamid, ***Kıyma-yı Saadet***, Ter. A. Faruk Meyan, Bedir Yayınları, İstanbul 1981, s. 709

mânasına gelen⁵⁴ tefviz kavramı, ıstılahi olarak; insanın tüm işlerini inandığı varlığa havale etmesi ve Onun yaptığı ve yapacağı her işi gönül hoşluğuyla karşılaması, hiçbir hususta ne dil, ne de kalp ile Ona itiraz etmemesi, sızlanmaması ve içinde bir rahatsızlık dahi hissetmemesi gibi derin ve psikolojik mânalar ifade etmektedir⁵⁵. Yani tefviz kavramı, bütün işleri âlemin idarecisi, terbiyecisi ve yaratıklarının yararını bilen ve gözeten Tanrıya teslim etmek mânasında kullanılmaktadır⁵⁶. Öyleki tefviz sahibi kimse, iyi güzel şartı olmaksızın işleri kendi istek dairesinden çıkararak Allah'a havale etmektedir.

Tefviz kavramının ıstılahi mânası gözönüne alındığında, insani iradenin tamamen ortadan kalkması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Meseleye bu açıdan bakıldığında inanan ile inanılan arasındaki ilişkinin sanki tek taraflı bir ilişkiymiş gibi tezahür edeceği düşünülebilir. Ancak bu ilişkinin başlangıcında etkin olan insani iradenin, ilişkinin devamında yok olmaktan ziyade ilahi iradeyle bütünleşmeye doğru yol aldığı düşünülürse, insani iradenin bu ilişkide varlığını devam ettirdiği daha iyi anlaşılabilir. Şöyleki tefviz durumunda inanan ile inanılan arasındaki ilişki, hasta ile doktoru arasındaki ilişkiye benzetilebilir. Zira bir hastanın, doktorunun tıp ilminin bütün inceliklerine vakıf olduğunu, dolayısıyla kendi hastalığını ve ne ile sıhhat bulacağını son derece iyi bilmekte olduğunu ve kendisine acıyıp şefkat göstereceğini bilmesi durumunda, bütün işleri o doktorun görüş ve tedbirine bırakıp ona itirazsız teslim olması son derece mantıklıdır. Bu tür bir ilişki sonucunda hasta, şifa bulacağını umarak doktorunun kendisine vermiş olduğu tatlı ve acı ilaçları aralarında bir ayırım gözetmeksizin kullanır. Tıpkı bunun gibi tefviz sahibi insan da hiç şüphe etmeden kainatta Tanrının

⁵⁴ Bk. İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, C.V, s. 210; Cevheri, Sıhah, C.III, s. 1099; Mu'cemu elfaz, C. II, s. 348.

⁵⁵ Bk. Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul 1991, s. 477-478.

⁵⁶ Bk. Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Marifetname**, Sad. M. Fuat Başar, Kit-San Yayınları, İstanbul 1985, s. 385; en-Nedvi, Abd el-Bari, **Kitap ve Sünnetin Ruhuna Göre Tasavvuf ve Hayat**, Ter. Mustafa Ateş, İrfan Yayınları, İstanbul 1974, s. 190.

bilgisinden hiçbir şeyin hariç olamayacağına, Onun kullarına son derece merhametli ve şefkatli olduğuna inanmakta, bütün işlerini Onun takdirine bırakmakta ve bütün içtenliği ile Ona teslim olmaktadır. "Eğer Allah sana bir keder dokunduracak olursa onu Allah'tan başka giderecek yoktur ve eğer sana bir hayır dilerse o zaman da Onun ihsânını geri çevirecek yoktur"⁵⁷ ayeti de bu şekildeki bağlılık ve teslimiyeti destekler mahiyettedir.

Teslimiyet ve tefviz kavramlarının birbirlerine olan yakınlıkları ortadadır. Ancak aralarında şöyle bir fark görülmüştür: Tefviz hali, kazadan' önce, teslim hali ise, kazadan sonra meydana gelmektedir. Yani tefviz ne olacağı bilinmeyen bir işi gerçek fâiline havale etmek, olacak olan işi daha olmadan kabullenmektir. Bir nevi kazayı beklemektir. Teslimiyet ise kazadan sonra yani iş vâki olduktan sonra onu olduğu gibi kabullenmek, hiçbir itirazda bulunmamayı ifade etmektedir⁵⁸. İnsanın takdire ve kazaya müdahale konusundaki acziyeti düşünülürse, onun gönülden bağlı olduğu varlığa kazadan önce veya sonra teslim olması arasında fazla bir fark olmayacağı daha iyi anlaşılabilir. Yani neticede teslimiyet ve tefviz kavramlarının birbirlerine çok yakın mânalar ifade ettiğini söylemek mümkündür. Ancak yine de tefviz kavramının teslimiyet kavramından daha kuvvetli bir bağlılığı ifade ettiği söylenebilir.

Rıza ve Teslimiyet

Rıza kavramı lügatte; seçmek, tercih etmek, kabul etmek, razı olmak vb. gibi mânalara gelmektedir⁵⁹. Bütün diğer kavramlarda olduğu gibi rıza kavramının da istilahi olarak çeşitli tarifleri yapılmıştır. Mesela Cürcanî ve Sülemî'ye göre

⁵⁷ Bk. Yunus, 10/107.

⁵⁸ Maturîti mezhebine göre kaza, ilahi kaderin yeryüzünde tecellisi manasında kullanılmaktadır.

⁵⁹ Krş. İbrahim Hakkı, Marifetname, s. 378.

⁶⁰ Bk. İbn Manzûr, Lisanu'l-Arab, C.XIV, s. 323-324; Cevherî, Sıhah, C.VI, s. 2357; Mu'cemu elfâz, C.I, s. 513.

rıza; kaza karşısında kalbin hoşnut olması, yani Allah'tan gelen herşeyi hoşnut bir şekilde karşılamaktan ibarettir⁶⁰. Kuşeyri ise rızayı; "kişinin Allah'ın cehehemi sağ tarafına koyması halinde biraz da sol tarafa koymasını istememesi" olarak tanımlamıştır⁶¹.

Tariflerden de anlaşılacağı üzere rızada tam bir teslimiyet hali bulunmaktadır. Şöyleki insan, kendisine bir nimet verilmesi durumunda bunu kabul etmekte, herhangi bir nimetten mahrum olması veya başına bir bela gelmesi durumunu da hoşnut bir şekilde karşılamaktadır⁶². Bu durumdaki insan, kendisini tamamen inandığı varlığa teslim etmekte ve nimet ile bela arasında bir fark görmemektedir. Ayrıca rıza ve teslimiyet kavramları, herikisinin de kazadan sonra meydana gelen bir hali ifade etmeleri noktasında birleşmektedirler.

Kur'an-ı Kerimde pek çok ayette rızanın önemi üzerinde durulmaktadır⁶³. Mesela bunlardan birisinde "Allah onlardan razı oldu. Onlar da Allah'tan razı oldular, bu büyük kurtuluştur"⁶⁴. buyrularak, rıza halinin insanların kurtuluşuna vesile olacağı belirtilirken, inanan ile inanılanın birbirlerinden razı olmaları durumu da büyük kurtuluş olarak vasıflandırılmıştır.

Dua ve Teslimiyet

Lügatte birşeyin gelmesini istemek, teşvik etmek, muhtaç olmak, sevk etmek, çağırarak, seslenmek, yardım istemek, davet etmek ve yakarmak gibi mânalara gelen dua kavramının⁶⁵ istilahi mânası da lügat manası paralelindedir.

⁶⁰ Bk. Cürcanı, Ta'rifat, s. 75; Sülemî, Tasavvufun Ana İlkeleri, s.91, Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 396-397

⁶¹ Bk. Kuşeyri, Risale, s. 291; Sülemî, Tasavvufun Ana ilkeleri, s.91.

⁶² Krş. İbrahim Hakkı, Marifetname, s.403.

⁶³ Bk. Taha, 20/130; Hadid, 57/20; Tevbe, 9/72;

⁶⁴ Bk. Maide, 5/119.

⁶⁵ Bk. İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, C.XIV, s. 257-258; Cevheri, Sihah, C.VI, s. 2337; Mu'cemu elfaz, C. I, s. 407.

Şöyleki dua istilahi olarak; "Bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını, Allah'ı medih ve sena yollu ve kulun zillet ve ihtiyacını ifade eden bir dil ile istemek"⁶⁶, "İnanan kişinin Tanrıya yalvarış ve yakarışı"⁶⁷, "Allah'ın huzuruna haya dili ile çıkmak"⁶⁸, gibi derüni mânalar ifade etmektedir.

Psikolojik mânasıyla ise dua, inanan insanın inandığı varlıkla fikren ve hissen münasebete geçme ve Ona yükselme uğraşı⁶⁹, veya hürmet ve şükranlarını sunmak, dileklerini bildirmek suretiyle Ona teveccühü şeklinde yorumlanmaktadır⁷⁰.

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde de duaya oldukça fazla ehemmiyet verilmiştir. Şöyleki Allah Teâlâ, "Ya Muhalled! De ki; Duanız olmasaydı Rabbim size değer verir miydi"⁷¹. "Ya Muhammed! Kullarım beni senden sorduklarında, (onlara) şüphesiz, benim onlara yakın olduğumu, dua ettiği zaman dua edenin duasına icabet edeceğimi söyle"⁷² şeklindeki ayetlerle duaya verdiği önemi açıkça ortaya koymuştur. Hz Peygamber de "Dua ibadetin iligidir, özüdür"⁷³ hadisiyle duanın dindeki yerine dikkat çekmek istemiştir.

Dua ve teslimiyet kavramlarının mânaca olan yakınlıklarını ortadadır. Şöyleki dua, ferdin Allah'ın üstün varlığını kabullenışı ve Onun karşısında aczini itiraf ederek, dikkatini Ona arzemesi, bir bakıma Allah'ın iradesine teslim olmasından başka birşey değildir. Dinin de insan ile Kutsal

⁶⁶ Bk. İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, C.III, s. 650 (Dua Maddesi).

⁶⁷ Bk. Peker, Din Psikolojisi, s. 69.

⁶⁸ Bk. Kuşeyrı, Risale, s. 380.

⁶⁹ Bk. Carrel, Alexis, **Dua**, Çev. M. Alper Yücetürk, Yağmur Yayınları; 2. Baskı, İstanbul 1967, s.28.

⁷⁰ Krş. Pazarlı, Osman, **Din Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, II. Baskı, İstanbul 1972, s. 193; Peker, Din Psikolojisi, s. 69.

⁷¹ Bk. Furkan, 25/77.

⁷² Bk. Bakara, 2/186.

⁷³ Bk. Tirmizi, Ebu İsa, **es-Sünen**, Tah. Ahmed Muhammed Şakir, Daru'l-Fikr, Deavat, I.

veya en yüce kudret arasında bir münasebet kurma çabası olduğu düşünülürse, dua ile teslimiyet kavramları arasındaki yakınlık daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmış olur. Zira dua, Kutsal ile insan arasındaki haberleşmenin insandan Allah'a doğru olan boyutunu oluşturmaktadır⁷⁴, böylece insan ile Kutsal arasında din yolu ile kurulan ilişkinin tipik bir modeli duada vücut bulmaktadır⁷⁵. Yani teslimiyet bütün mânasıyla duada bulunmaktadır. Çünkü dua olayında kulun sebeplerden kesilmesi sözkonusudur. Yani kulun fiilen yapabileceği başka birşey yoktur. Yine kaderin tecellilerini rıza vasfı ile karşılamanın duada şart olması⁷⁶ dua ile teslimiyet arasındaki yakın ilişkinin farklı bir boyutunu oluşturmaktadır. Ayrıca İslâm dininde kabulü kuvvetle umulan bir duada yerine getirilmesi gerekli görülen birinci şartın teslimiyet hali olması da dua ile teslimiyet arasındaki yakın ilişkiyi bir başka açıdan ortaya koymaktadır⁷⁷.

Netice olarak teslimiyet kavramı, yukarıda bahsedilen dini inanç ifade eden diğer kavramların ifade ettikleri mânaları kapsayabilecek ve hatta onların ifade etmediği birtakım mânaları da ifade edebilecek bir genişliği sahiptir. Özellikle dilimizde kullanılan şekliyle İslâm kavramının "teslimiyet" formu daha çok iç güdümlü dini inancı ifade edecek şekilde kullanılmakta ve çoğu noktalarda dini inanç ifade eden diğer kavramlarla aynılık arz etmektedir. Bu bağlamda teslimiyet kavramı ile imân ve tefviz kavramlarının mânaca ve oluşum süreci itibarıyla birbirlerine daha yakın oldukları söylenebilir. Diğer kavramlar olan tevekkül, ihlas, rıza ve dua kavramlarının ise, teslimiyet kavramıyla mânaca birbirlerine olan yakınlıklarıyla birlikte, teslimiyetten sonra oluşan birtakım haller ve erişilen makamlar olarak değerlendirilmesi mümkündür.

⁷⁴ Krş. Yaparel, Dua, s. 6.

⁷⁵ Krş. Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 214.

⁷⁶ Bk. Kuşeyri, Risale, s. 380.

⁷⁷ Bk. Peker, Din Psikolojisi, s. 70